

BAZI FONETİK ÖZELLİKLERİN DOĞU ANADOLU AĞIZLARINDA KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ
SOME PHONETICS PROPERTIES COMPARATIVE ANALYS IN EASTERN ANATOLS DIALECTS

Elvan CAFAROV¹

ÖZET

Ağız ve şivelerde bir çok fonetik farklılık vardır ki, onlara yazı dilinde rastlamıyoruz. Bu farklar Doğu Anadolu ağızlarında çoktur ve bu çalışmada da farkları Azerbaycan Türkçesiyle karşılaştırmalı analiz edilmiştir. Türkiye Türkçesinde kalın ve ince ünlülerin uyumundan dışarıda kalan bir çok alıntı kelimelerin Azerbaycan dilinde uyum yasasına uyduğunu görebiliriz. Örneğin: Türkiye Türkçesinde (TT) avare<Azerbaycan Türkçesinde avara, (TT) badem<(AT) badam, (TT) cevap<(AT) cavab, (TT) ezan<(AT) azan, (TT) helal<(AT) halal, (TT) kale<(AT) ğala, (TT) selam<(AT) salam. Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarının bir çokunda da kalınlık ve incelik uyumundan dışarıda kalan alıntı kelimelerin ünlü benzerlikleri sonucunda ünlü uyumuna bağlandığı görünür. Örneğin: Erzurum ağızında: (Şenkaya-Olur Türkmen ağızlarında): amanat<emanet (āmanāt), ğayfa<kahve (ġāhvē), habar<haber (hābār), mayana<muayine (müayinā). Erzincan ağızında: adat<adet (ādād), manavra<manevra (manevr), ataş<ateş (atāş), hayrat<hayret (heyrāt), satan<zaten (onsuzda). Kars, Ardahan ve İğdir ağızlarında: cahal<cehal (cahıl), ğuluba<kulübe (dahma), satan<zaten (onsuzda), ataş<ateş (atāş), sağabi<sahibi (sahibi). Van ve Bitlis ağızlarında: habar<haber (hābār), bahhça<bahçe (bağça), menfeet<menfaat (mānfāāt) Elazığ ağızında: tana<tane (dānā), ataş<ateş (atāş), barabar<beraber (bārabār), ecele<acele (tālāsik), mekeme<mahkeme (māhkāmā), masala<mesala (māsālān) ve d.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Doğu Anadolu, Ağızlar, Fonetika

ABSTRACT

There are many phonetic differences in dialects, they do not see in the literary language. These differences are numerous in the Eastern Anatolian dialects and differences are analyzed comparatively in this study with Azerbaijan Turkish. We can see in the Turkey Turkish many excerpts from the harmony of thick and thin celebrities and that they obey the law of integration in the Azerbaijani language. For example: In Turkey Turkish (TT) avare< in the Azerbaijan Turkish avara, (TT) badem<(AT) badam, (TT) cevap<(AT) cavab, (TT) ezan<(AT) azan, (TT) helal<(AT) halal, (TT) kale<(AT) gala, (TT) selam<(AT) salam. It seems that connects to the vowel harmony as in the Azerbaijan Turkish in the Eastern Anatolian dialects citation famous similarities result. As in the Azerbaijan Turkish in the Eastern Anatolian dialects thickness and finesse the citation of the famous similarities of the words appear to be linked to the famous harmony. For example: In the Erzurum dialect: (Shenkaya - In the Olur Turkmen dialects): amanat<emanet, ğayfa<kahve, habar<haber, mayana<muayine. In the Erzincan dialect: adat<adet, manavra<manevra, atash<atesh, hayrat<hayret, satan<zaten. In the Kars, Ardahan and İghdir dialects: cahal<cehal, guluba<kulube, satan<zaten, atash<atesh, sağhabi<sahibi (sahibi). In the Van and Bitlis dialects: habar<haber, bakhcha<bakhche, menfeet<menfaat. In the Elazigh dialect: tana<tane, barabar<beraber, ecele<acele, mekeme<mahkeme, masala<mesala etc.

Key Words: Azerbaijan Turkish, Eastern Anatolia, Dialectics, Phonetica

Giriş

Bildiğimiz gibi, ağız ve şiveleri yazı dilinden ayıran temel farklar fonetik farklılıklardır. Ağız ve şivelerde bir çok fonetik farklılık vardır ki, onlara yazı dilinde rastlamıyoruz. Bu farklar Doğu Anadolu ağızlarında çoktur ve bu çalışmada da farkları Azerbaycan Türkçesiyle karşılaştırmalı analiz edeceğiz.

¹ Öğr. Gör. Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, E-mail: elvancafarov78@mail.ru

Uyum

Sesli Uyumu:

Türkiye Türkçesinde kalın ve ince ünlülerin uyumundan dışarıda kalan bir çok alıntı kelimelerin Azerbaycan dilinde uyum yasasına uyduğunu görebiliriz. Örneğin: Türkiye Türkçesinde (TT) avare<Azerbaycan Türkçesinde avara, (TT) badem<(AT) badam, (TT) cevap<(AT) cavab, (TT) ezan<(AT) azan, (TT) helal<(AT) halal, (TT) kale<(AT) ğala, (TT) selam<(AT) salam. (Kartallıoğlu, 2007: 179) Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarının bir çokunda da kalımlı ve incelik uyumundan dışarıda kalan alıntı kelimelerin ünlü benzerlikleri sonucunda ünlü uyumuna bağlandığı görünür. Örneğin: Erzurum ağızında: (Şenkaya-Olur Türkmen ağızlarında): amanat<emanet (âmanât), ğayfa<kahve (ĝähve), habar<haber (hâbâr), mayana<muayine (müayinâ). (Gemalmaz, 1995: 99-100, 104-105):

Erzincan ağızında: adat<adet (ädäd), manavra<manevra (manevr), ataş<ateş (atâş), hayrat<hayret (heyrat), satan<zaten (onsuzda). (Sağır, 1995: 34):

Kars, Ardahan ve Iğdır ağızlarında: cahal<cehal (cahıl), ğuluba<kulübe (dahma), satan<zaten (onsuzda), ataş<ateş (atâş), sağabı<sahibi (sahibi). (Ercilasun, 2002: 67):

Van ve Bitlis ağızlarında: habar<haber (hâbâr), bahhça<bahçe (bağca), menfeet<menfaat (mânfiât) (Gönen, 2003: 30)

Elazığ ağızında: tana<tane (dânä), ataş<ateş (atâş), barabar<beraber (bârabâr), ecele<acele (tälâsik), mekeme<mahkeme (mâhkämä), masala<mesala (mäsälân) ve (Buran, 1997: 32, 43):

Ünsüz Uyumu:

Azerbaycan Türkçesinde genellikle sert ünsüzlerle biten kelimelere yumşak ünsüzle başlayan ek eklenebilir. Türkiye Türkçesinde ise bu böyle değildir. Yani sert ünsüzlerle biten kelimelere yumşak ünsüzle başlayan ek eklemek olmuyor. Kayd edelim ki, Azerbaycan Türkçesine has olan bu özellikler Doğu Anadolu ağızlarında de özünü gösterir. Örneğin, Türkiye Türkçesinde *yaşta*, *Araptan*, *işten*, *Ğarstan*, *Sarıkamışta* ve diğer şekilde kullanıldığı halde Doğu Anadolu ağızlarında da, Batı Azerbaycan ağızlarında ve genellikle Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi kullanılıyor:

Erzurum ağızında: atmişda (altmışda), yaşda, çobannıhde (çobanlığda), şehisdan (şâhisdân), alarahden (alaraq). (Gemalmaz, 1995: 284-285):

Elazığ dialekti: sütden (süddän), ğaripden (ĝaribdän), geçdükdän (keçdikdän). (Buran-Oğraş, 2003: 120)

Kars, Ardahan, Iğdır ağızlarında: bahdım (bahdım), çekdi (çäkdi), yaptım, vahutda (vahtda), Sarıgamişde (Sarıgamişda) (Ercilasun, 2002: 108):

Van ve Bitlis ağızlarında: tarehden (tarihdän), çölmehden (çömçädän), atdan (atdan), üşahdan (uşağdan) (Gönen, 2003: 86)

Ünsüz Değişmeleri

k`-<ĝ- değişmesi: Türkiye Türkçesinde kalın ünlülü söz önündeki k` ünsüzü Azerbaycan Türkçesinde ğ (ĝ) ünsüzüne çevrilmiştir: Ğara > k`ara, ğadın > k`adın, ğuzu > k`uzu, ğoyun > k`oyun, ğız > k`ız (Kartallıoğlu, 2007: 180)

Bu hadise Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarında da ğ (ĝ) ünsüzüne çevrilir ve burada ise Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak kayd edilmiştir:

Elazığ ağızında: karı (ĝarı) > ğari, kılıç (ĝılnc) > ğiliç (Buran, 1997: 52):

Erzurum ağızında: kap > ğab, kız > ğız, kısmet (ĝismät) > ğismet, koyun > ğoyun, kuruş > ğuruş, kanepa > ğenepe (Gemalmaz, 1995: 163-164):

Erzincan ağızında: kavrul (ğovrul(mağ))> *ğavrul, koskoca* > *ğosğoca, koy* > *ğoy, kat* > *ğat, kabuk (ğabığ)* > *ğabuh* (Sağır, 1995: 84):

Kars, Ardahan ve Iğdır ağızlarında: kıymet (ğiyvät) > *ğiymet, kumaş* > *ğumaş, kaldık (ğaldığ)* > *ğaldık, kartal* > *ğartal, kaçdiler (ğaçdılar)* > *ğaçdiler*, (Ercilasun2002: 106):

Van ve Bitlis ağızlarında: *karğa* > *ğarğa, ğaraçı*>*karaci, ğarğış*>*karğış, ğarı*>*karı, ğırağ*>*kırak* (Tekin, 1995: 39):

Ağrı ağızında: *kal* > *ğal, kardeş* > *ğardaş, karşı (ğarşı)* > *ğarşi, kutluk (ğıtlığ)* > *ğıtlıh, konuşma (danışma)* > *ğonuşma, korku (ğorhu)* > *ğohi* (Buran, Oğraş, 2003: 835).

-k-<y- değişmesi: Azerbaycan Türkçesinde kelimelerin ince ünlüyle biten son hecedeki son *k* ünsüzü ünlüyle başlayan ek alarken *y* ünsüzüne çevrilir, Bu hadise Doğu Anadolu'nun Kars, Ardahan, Iğdır Van ve Bitlis illerinin Azerbaycan ve Terekeme ağızlarında de böyledir.

Kars, Ardahan ve Iğdır ağızlarında: Iğdırın bazı köylerinde, esasen de Tuzluca'da yaşayan Azerbaycanlıların ağızlarında görünür: *erideciyih* (Ercilasun, 2002: 118):

Van ve Bitlis ağızlarında: *etmek//epmek(y)+i<äppäk (çöräk), sümük//sümüh//si-mik//simuh(y)+e, <sümük, tepik//tepike//teppik (y)+ini<täpik* (Tekin, 1995: 39, 41).

p-<b- değişmesi: Türkiye Türkçesinin Eski ve Orta devirinde yumuşayan bazı sözünü *b* ünsüzü Azerbaycan Türkçesinde de korunmuştur: *piş<biş, parmak<barmağ, pahalı<bahalı, put<büt, pekmez<bäkmaz* (Kartallıoğlu, 2007: 183)

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarında de bazı sözünde *b* ünsüzü korunmuştur:

Erzurum ağızında: Eski Türkçede ve Türkiye Türkçesinde: - *barmağ<barmak<parmak, beyhmez<bekmes<pekmez, biş<piş* (Gemalmaz, 1995: 167):

Elazığ ağızında: *barmağı<parmağı* (Buran, 1997: 52):

Erzincan ağızında: *büşüddür<pişmiştir (bişmiştir), barmağ<parmak (barmağ)* (Sağır, 1995: 84):
Kars, Ardahan ve Iğdır ağızlarında: *bişirmediler<pişirmediler (bişirmädiler), barmağı<parmağı (barmağı)* (Ercilasun, 2002: 109):

Van ve Bitlis ağızlarında: *başmağ<başmağ birçek//pirçek<birçäk, buhağ//puhağ<buhağ* (Tekin, 1995: 37,38).

t<d değişmesi: Eski ve Orta Türkçede sözünde *t* ünsüzü Batı türkçede yumuşayarak *d* ünsüzüne çevrilmiştir. Batı türkçesinde, Eski Anadolu türkçesi ve Osmanlı türkçesinin son zamanlarına kadar yumuşak seslenen bu ünsüzler Osmanlı türkçesinin sonlarında tekrar sertleşmiştir. Türkiye arazisinde Batı Türkçesinin Doğu kolunu oluşturan Azerbaycan Türkçesinde yumuşayan *d* ünsüzleri tekraren sertleşmemiş, *d* şeklinde seslenmeye devam etmiştir. Örn.: Azerbaycan Türkçesinde (AT) *daş*, Türkiye Türkçesinde *taş*, AT. dovşan > TT. tavşan, AT. duz > TT. tuz, AT. dara- > TT. tara-, AT. daş- > TT. taş-, AT. dad > TT. tat (Kartallıoğlu, 2007: 181)

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarında da sertleşen *t* ünsüzlerinin *d* şeklinde seslenmesi devam etmiştir. Aşağıda kayd edilen örnekler Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı şekilde tahlil edilmiştir:

Erzurum ağızında: *daban<taban, dad<tat, dara<tara, dart<tart, daş<taş* (Gemalmaz, 1995: 167):

Elazığ ağzında: *daşa<taşa, daşiyah<taşiyak (daşiyag), dararsın<tararsın (darayarsan)* (Buran,1997: 52):

Kars, Ardahan ve Iğdır ağızlarında: *dutdu<tutdu, dabança<tapanca (tapança), duz<tuz, darah<tarak (darağ), daş<taş, dırnah<trnak (dırnağ)* (Ercilasun, 2002: 108):

Erzincan ağzında: *dartduh<tartdik (dartdig), depe<tepe (täpə), dad<tat, daşdan<taştan* (Sağır, 1995: 84)

Muş ağzında: *daşlarnan<taşlarla (daşlarla), dartar<tartar* (Özmen, 2007: 52):

Van ve Bitlis ağızlarında: *degirmi<däyirmi, dürmek<dürmək*, (Tekin, 1995: 38).

Türkiye Türkçesinde bir kaç söz istisna olmakla söz sonunda yumşak ünsüzlere çok rastlamak mümkün değildir. Azerbaycan Türkçesinde alıntı kelimelerin kökündeki son sesde yumuşak *d* ünsüzü korunmuştur. Örn.: *därd<dert, mägsäd<maksat, känd<kent* (Kartallıoğlu, 2007: 181)

Doğu Anadolu ağızlarından Kars, Ardahan, Iğdır, Bitlis ve Van ağızlarında de alınma kelimelerin sonlarındaki yumuşak *d* ünsüzünün korunduğu görünür:

Kars, Ardahan ve Iğdır ağızlarında: *Memmed, Muhammed, Mehemed<Muhammet (Mähämmäd)* (Ercilasun, 2002: 107-108):

Van ve Bitlis ağızlarında: *çigit//çigid<çiyid*, (Tekin, 1995: 38)

Ünsüz Sertleşmesi Ve Yahut Sert Ünsüzlerin Korunması.

g-<k- değişmesi: Eski türkçeye ait eserlerde ince ünlülü söz önündeki bazı *k* ünsüzleri Türkiye Türkçesinde yumuşayarak *g* ünsüzüne çevrilerken Azerbaycan Türkçesinde eski şekilleri ile korunarak seslendiği görünür: Örn.: *keç, kimi, köç, köks, könül* kelimeleri Türkiye Türkçesinde *geç, gibi, göç, göğüs, gönül* şekillerinde sesleniyor.. (Kartallıoğlu, 2007: 180)

Doğu Anadolu ağızlarında da eski türkçeye aid sözünü *k* ünsüzünün eski şekilleriyle seslendiği görünür. Erzurum ağzında: *kibi/kimi<gibi (kimi), köş<göç (köç), köçür<göçür (köçür), kögüz<göğüs (köks) kölge<gölge (kölgä)* (Gemalmaz, 1995: 174):

Elazığ ağzında: *kölgeye<gölgeye (kölgäyä), kimin<gibi (kimi), kimi<gibi (kimi), kömlek<gömlek (köynäk)* (Efendioğlu, 2009: 84):

Erzincan ağzında: *kibi<gibi (kimi), kömleg<gömleg (köynäk), kölge<gölge (kölgä), köç<göç (köç)* (Sağır, 1995: 89):

Kars, Ardahan ve Iğdır ağızlarında: *keçip<geçip (keçib), kün<gün, kimi<gibi (kimi), kölge<gölge (kölgä), kördü<gördü* (Ercilasun, 2002: 109-110):

Bitlis ili Adilcevaz ilçesinde: *kölgelendi<gölgelendi (kölgäländi), kibin<gibin (kimi), köçer<göçer (köçär)* (Öztürk, 2001: 20):

Van ve Bitlis ağızlarında kullanılan *göküz, köç* kelimeleri Türkiye Türkçesinde *göğüs, göç* şekillerinde (Tekin, 1995: 38) Azerbaycan Türkçesinde ise *köks, köç* şekillerinde sesleniyor..

d-<t- değişmesi: Eski ve Orta türkçede sözünü *t* ünsüzü Batı türkçede yumuşayarak *d* ünsüzüne çevrilir. Bu değişme Batı türkçesinin Doğu kolunu oluşturan Azerbaycan Türkçesinde etkili olmamış, Batı türkçedeki sözünü *t* ünsüzünün bir kısmını koruyor: Örn.: *tik(mek) > dik(mek) (tik(mäk), tiken > diken, tök(mek) > dök(mek) (tök(mäk), tüş(mek) > düş(mek) (düş(mäk), tohun(mak) > dokun(mak) (tohun(mağ)* (Kartallıoğlu, 2007: 181)

Doğu Anadolu ağızlarında de Eski türkçedeki sözönünde *t* ünsüzünün bir kısmı korunmuştur.

Erzurum ağızında: *tiyh(mey)*, *tikan*, *toĥu(mak)*, *toĥun(mak)*, *töyh(mek)* kelimeleri Türkiye Türkçesinde *dik(mek)*, *diken*, *doku(mak)*, *dokun(mak)*, *dök(mek)* şekillerinde ve eski türkçede - *tiken*, *toki*, *tokun*, *tök* şekillerinde seslenmiştir (Gemalmaz, 1995: 175): Azerbaycan Türkçesinde ise *tik(mäk)*, *tikan*, *toĥu(maĝ)*, *toĥun(maĝ)*, *tök(mäk)* şekillerinde sesleniyor..

Elazığ ağızında: *töküli<dökülü (tökülü)*, *toĥurdım<dokurdum (toĥuyurdum)*, *tiken<diken (tikan)*, *tikiş<dikiş (tikiş)* (Buran, 1997: 53):

Erzincan ağızında: *toĥu(mak)<doku(mak) (toĥu(maĝ)*, *tikme<dikme (tikmä)* (Sağır, 1995: 89, 427):

Kars, Ardahan ve Iğdır ağızlarında: *tüşir<tüşüyor (düşür)*, *tiyhdı<dikti (tikdi)*, *töyhdü<dökdü (tökdü)*, *tişi<tişi (dişi)*, *tiken<diken (tikan)*, *tökir<döküyor (tökür)* (Ercilasun, 2002: 110):

Van ve Bitlis ağızlarında kullanılan *tik//tih(mek)*, *tök(mek)*, *tüg//tüük* kelimeleri Türkiye Türkçesinde *dik(mek)*, *dök(mek)*, *tüy* şeklinde, Eski ve Orta türkçede *tik(mek)*, *tök(mek)*, *tü//tüük//tüy//tüü* şekillerinde, (Tekin, 1995: 41) Azerbaycan Türkçesinde ise *tik(mäk)*, *tök(mäk)*, *tük* şekillerinde sesleniyor.

-k- / -k<-ĥ- / -ĥ değişmesi: Azerbaycan dilinin asıl türk kelimelerinde ve alıntı kelimelerde söz dahilinde ve sonunda Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı *k` (k`)* ünsüzü *ĥ* ünsüzüne çevrilir. Örn.: Türkiye Türkçesinde *yakın*, *korkmak*, *akşam*, *oku*, *dokun* kelimeleri Azerbaycan türkicesinde *yaĥın*, *ĝorĥmaĝ*, *aĥşam*, *oĥu*, *toĥun* şeklinde sesleniyor.. (Kartallıoğlu, 2007: 181)

Doğu Anadolu ağızlarında da söz dahilinde ve sonunda *k` (k`)* ünsüzü *ĥ* ünsüzüne çevrilir:

Erzurum ağızında: *piçah<bıçak (biçaĝ)*, *bonduruh<boyunduruk (boyunduruĝ)*, *haĥ<hak (ĝaĝĝ)*, *ĝah<kalk (ĝalĥ)*, *oĥ<ok (oĥ)* (Gemalmaz, 1995: 180):

Elazığ ağızında: *oĥhuyular<okuyorlar (oĥuyurlar)*, *ĝazanursahĥ<kazanırsak (ĝazanırsaĝ)*, *ĝulah<kulak (ĝulaĝ)*, *toĥmahĥ<tokmak (toĥmaĝ)*, *yoĥĥ<yok (yoĥ)* (Buran, 1997: s. 53):

Erzincan ağızında: *doĥsan<doksan (doĥsan)*, *arĥa<arka (arĥa)*, *baĥdım<baktım (baĥdım)*, *çĥĥ<çık*, *yaĥma<yakma* (Sağır, 1995: 95)

Kars, Ardahan ve Iğdır ağızlarında: *aşıĥ<aşık (aşıĝ)*, *aĥıl<akıl (aĝıl)*, *arĥa<arka*, *ĝarannıĥ<karanlık (ĝaranlıĝ)*, *rızıĥ<rızk (ruzi)* (Ercilasun, 2002: 115)

Muş ağızında: *ĝoĥlayam<koklayayım*, *yanıĥ<yanık (yanıĝ)*, *yoĥtur<yoktur (yoĥdur)*, *arĥada<arkada* (Özmen, 2007: 52):

Van ve Bitlis ağızlarında: *buĥaĥ<buĥaĝ*, *bayak//bayaĝ//bayaĥ<bayaĝ-bu ayaĝ-az öncä* (Tekin, 1995: 37, 38).

b-<m- değişmesi: Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı Azerbaycan Türkçesinde ve Doğu Anadolu'nun Azerbaycan ağızlarında sözönünde *b* ünsüzü *m* ünsüzüne çevrilir. Örn.: *men<ben (män)*, *min<bin*, *muna<buna (buna)*, *moynuz<boynuz (buynuz)* (Buran-Alkaya, 2007: 81).

Doğu Anadolu'nun Kars, Iğdır, Ardahan, Ağrı Muş ve Van illerinin Terekeme ve Azerbaycan ağızlarında:

Ağrı'nın Terekeme (Karapapak) ve Azerbaycan ağızlarında: *men<ben (män)*, *min<bin*, *menim<benim (mänim)*, *mana<bana (mänä)*, *meni<beni (mäni)*, *mende<bende (mändä)*, *menden<benden (mändän)* (Buran, Oğraş, 2003: 832):

Kars, Ardahan, Iğdır Azerbaycanlıları ve Terekemeleri ağızlarında: *mindirdi<bindirdi, minmeginen<binme (minmä), min<bin, mana<bana (mänä)* (Ercilasun, 2002: 116):

Muş ağızında: *men<ben (män), mana<bana (mänä)* (Özmen, 2007: 53):

İnce Ünlülerin kalınlaşması

Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı Doğu Anadolu'nun Erzurum, Kars, Iğdır, Ardahan, Van ve Bitlis ağızlarında kalın ünlülü alınma kelimelerin bünyesindeki ince *l* ünsüzlerinin kalın seslendiği görünür. Bu hadise çağdaş Azerbaycan yazı dilinde de alıntı kelimelerde oluyor. Bu da Doğu Anadolu ağızlarına Azerbaycan türkçesinin etkisinin çok büyük olduğundan ileri geliyor. Onu da söyleyelim ki, Türkiye Türkçesinde «Yapma işareti» denilen bir işaret var (^) ki, bu işaret bazı zamanlarda *a, u* ve *i* harflerinin üzerine ekleniyor. “Yapma işareti - ünlü *a, u, i* harflerinin üzerinde alıntı kökenli kelimelerde, ince okunuşu ve (bazı durumlarda) uzunluğu göstermek için (şapka) (^) şeklinde kullanılır.” (<https://tr.wikipedia.org/>)

Erzurum ağızında: *mecalsız<mecâlsiz (macalsız), halsız<hâlsiz, duhuluni<duhûlünü (dahâlini), ehalidullar<ahâlidirlər (âhalidirlär), Alının<Alinin (âlinin)* (Gemalmaz, 1995: 105):

Kars, Ardahan ve Iğdır ağızlarında: *hëyal<hayal (häyal), lala<lâle (lalä), hala<hâle (hâla), halsız<hâlsiz, pulan<plân (plan), halalzada<helâlzade (halalzadä)* (Ercilasun, 2002: 125):

Van ve Bitlis ağızlarında: *Yalağuz//yalanğuz//yalğız//yalağuz//yalanız<yalnız* (Tekin, 1995: 42).

Vurgu

Biliyoruz ki, vurgu sözdeki hecelerden birinin diğerlerine oranla yüksek avazla seslenmesidir. Azerbaycan dilinde vurgunun üç türü vardır:

1. Hece vurgusu
2. Heyecanlı vurgu
3. Doğu Anadolu ağızlarında vurgunun en çok iki türü kullanılıyor. Mantıklı vurgu ve Heyecanlı vurgu

Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak cümlede soru anlamlı cümlenin son sözünün vurgulu seslenmesiyle belirtileniyor.

Belâ de analığ olar? (Kartallıoğlu, 2007: 218)

Sänin de üräyin ağrıyır? (Kartallıoğlu, 2007: 220)

Ehtiyacın yoğdur? (Kartallıoğlu, 2007: 219)

Türk yazı dilindeyse bu esaseen soru edatı olan *-mi⁴* eki aracılığıyla olur. Onu da belirtelim ki, Türkiye Türkçesinde *-mi⁴* soru edatı Azerbaycan Türkçesinden farklı olarak sözden ayrı yazılır.

Türkiye yazı dili ile karşılaştırmalı Doğu Anadolu ağızlarının kendine has en çok da soru anlamı yaratmak için söze *-mi⁴* ekinin eklenmesiyle değil, cümledeki son sözün vurgulu seslenmesi ve uzanmasıyla belirleniyor.

Ağrı ağızında: *atmirsan?<atmıyor musun? (atmirsän?, ve yahut atmirsanmi?) mezun olacah san?<mezun olacak mısın?, (mâzun olacağsän?, ve yahut mâzun olacağsanmi?) gedirsən?<gidiyor musun? (gedirsän?, ve yahut gedirsänmi?), görmürsen?<görmüyor musun? (görmürsän?, ve yahut görmürsänmi?), yapıdz?<yaptınız mı? (yapdınız?, ve yahut yapıdınızmi?)* (Buran-Oğraş, 2003: 831).

Kars, Ardahan ve Iğdır ağızlarında: *sen gâcahlıg yaparsan?<sen kaçaklık yapar mısın (Sän gôçağlıg edärsän?, ve yahut edärsänmi?)* (Ercilasun, 2002: 320), *Bu ölmüş gızımı görürsen?<bu ölmüş kızımı görür müsün? (bu ölmüş gızımı görürsän?, ve yahut görürsänmi)* (Ercilasun, 2002: 310):

Sonuç

Böylece diyebiliriz ki, ağız ve şiveleri yazı dilinden ayıran temel farklar fonetik farklılıklardır. Ağız ve şivelerde bir çok fonetik farklılık vardır ki, onlara yazı dilinde rastlanmıyor. Bu gerçekler Doğu Anadolu ağızlarında çoktur ve bu çalışmada da farkları Azerbaycan Türkçesiyle karşılaştırmalı şekilde analiz edildi. Örneğin: Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı Doğu Anadolu'nun Erzurum, Kars, Iğdır, Ardahan, Van ve Bitlis ağızlarında kalın ünlü alıma kelimesinin bünyesindeki ince / ünsüzlerinin kalın seslendiği görünür. Bu olay çağdaş Azerbaycan yazı dilinde de alıntı sözlerde oluyor. Bu da Doğu Anadolu ağızlarında Azerbaycan türkçesinin etkisinin çok büyük olduğundan ileri geliyor.

Kaynakça:

1. Buran, A., Alkaya, E. (2007). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. 5. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları
2. Buran, A., Oğraş, Ş. (2003). *Elazığ İli ağızları*. Elazığ Valiliği, Elazığ Kültür Kurultayı, Elazığ: Eleskav Yayınları
3. Buran, A. (1997). *Keban, Baskil ve Ağın yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
4. Efendioğlu, S. (2009). *Ağrı İli Ağızları*. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring.
5. Ercilasun, A.B. (2003). *Kars İli ağızları*. Ses bilgisi. Ankara.
6. Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum ili ağızları*. 1-2-3, I cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
7. Gönen, M.E. (2003). *Van gölü Kuzey havzası ağızları*. Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış yüksek lisans tezi, (Danışman: Doç. Dr. Sadettin Özçelik) Diyarbakır.
8. Kartallıoğlu, Y. (2007). *Azerbaycan Türkçesi*. Türk Lehçeleri Grameri. Editör: Ahmet Bican Ercilasun, 1. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları. (Hüseyin Yıldırım ile birlikte).
9. Özmen, Ş. (2007). *Muş-merkez ağızı*. (İnceleme - Metin-Sözlük) Elazığ.
10. Öztürk, İ. (2001). *Adilcevaz ağızı*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, (Danışman: Yar Doç. Dr. Veysi Sevinçli), Van.
11. Sağır, M. (1995). *Erzincan ve yöresi ağızları*. İnceleme, metinler, sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
12. Tekin, T. (1995). *Türk dillerinde birincil uzun ünlüler*. Ankara: Simurg Yayıncılık.